

Szláv jövevényszavaink néhány időrendi és nyelvföldrajzi kérdése*

1. A magyar nyelv szláv jövevényszavainak nagy számára először szláv szerzők figyeltek fel. Elegendő utalni itt VERANCSICS FAUSTUS 1595-ben Velencében megjelent ötnyelvű szótárára, illetve annak *Vocabula Dalmatica quae Vngari sibi vsurparvnt* című függelékére, amely 305 dalmáciai horvát–magyar szóegyeztést közöl, amelyek magyar párja szerinte a horvátból került a magyarba (VERANTIUS 1595: 118–123), s ahhoz képest, hogy ez az első ismert ilyen jellegű próbálkozás, mégis meglepően sok benne a későbbi tudományos kutatás által is megerősített szláv eredetű szó. A történeti-összehasonlító nyelvtudomány kialakulása után is először szláv tudós, a bécsi egyetemen működő szlovén FRANZ MIKLOSICH (1871) szentelt összefoglaló művet a magyar nyelv szláv elemeinek. Ez a maga korában annyira hiánypótló munkának bizonyult, hogy szótári részét SZARVAS GÁBOR magyarra fordítva 11 folytatásban kiadta a Magyar Nyelvőrben (SZARVAS 1882).

MIKLOSICH munkája nem volt hibátlan (vö. KNEZSA 1955: 19), a jogos kritikák mellett azonban számos dilettáns támadás is érte Magyarországon. Ennek okát SZARVAS GÁBOR a nemzeti hiúságban látta: „Azért, mert – azt tartják sokan, mondhatni a nagy rész – mert szégyen volna a magyarra először, hogy olyan rokoni legyenek, minők a bárdolatlan vogul, osztják, cseremis sat. népségek; szégyen volna másodszer, ha bebizonyúlna, hogy mi oly nagy falka szót kölcsönöztünk különösen a szláv, de meg egyéb népektől is; mert ez semmi egyéb nem volna, mint nyílt bevallása annak, hogy őseink műveletlenek voltak, s a mi fő, műveletlenebbek a szlávoknál” (SZARVAS 1872: 372). S e „nagy falka szó” valóban tekintélyes mennyiségű: szláv jövevényszavaink teszik ki az ismert idegen nyelvekből átvett tőszavaink legnagyobb tömegét, számuk majdnem kétszerese a német eredetű tőszavainknak és több mint kétszerese török eredetű tőszavainknak (PAPP 1967: 521).

2. A 20. századi magyar szlavisztika fő irányába tartozó kutatók (MELICH JÁNOS, KNEZSA ISTVÁN, HADROVICS LÁSZLÓ, KISS LAJOS, H. TÓTH IMRE) és őket

* Elhangzott a Magyar Nyelvtudományi Társaság 112. közgyűlésén Budapesten, az ELTE BTK tanácstermében, 2016. december 13-án.

követve vezető magyar nyelvészeink (BÁRCZI GÉZA) is elismerték ugyan a szláv jövevényszavak magas számát a magyarban, de e tény jelentőségét mégis azzal próbálták kisebbiteni, hogy noha a szláv hatás nyelvünkre összességében valóban nagy volt, az egyes szláv nyelvek (oroszl, bolgár, szerbhórvát, szlovén, szlovák, cseh, lengyel, ukrán stb.) külön-külön azonban nem gyakoroltak nagyobb hatást a magyarra, mint bármely más nyelv, amellyel nyelvünk története során érintkezésbe került. E felfogás szerint tehát a magyar nyelvvel kezdettől fogva az egyes mai értelemben vett szláv nyelvek álltak kapcsolatban, amint ez manapság is történik az immár az országhatáron túlra került nyelvhatárok mentén. E nézet klasszikus megfogalmazása MELICHnél így hangzik: „S ha idővel képesek leszünk szláv szavaink mindegyikéről kimutatni, hogy melyik szláv nyelvből való, akkor fogjuk látni, hogy bár összességében a szláv nyelvi hatás nyelvünkben igen nagy, egy-egy szláv nyelvnek a hatása azonban nem nagyobb, mint pl. a régi török vagy az olasz nyelvi hatás” (MELICH 1910: 447 [31]; hasonlóan: HÓMAN–SZEKFÚ 1935: 164; KNIEZSA 1942: 178; BÁRCZI 1966: 116; KISS 1973: 7).

Több mint száz év elmúltával megállapíthatjuk, hogy MELICHnek ez a jóslata nem vált be. Lehet azonban, hogy nem is módszereink tökéletlensége okozza, hogy szláv jövevényszavaink nagy részéről nem tudjuk megállapítani, hogy mely szláv nyelvből ered, hanem maga a szláv anyag természete.

A szláv nyelvek ma is jól felismerhetően hasonlítanak egymáshoz. Ez egyrészt annak köszönhető, hogy a szlávoknak a Kr. u. 6. századig még nagyjából egységes és viszonylag kis területen (feltehetőleg a Visztula és a Dnyeper középső folyása között) beszélt alapnyelve, az ősszláv csak ezután, a 7–8. századi nagy szláv expanzió korában kezd differenciálódni, s az egyes szláv nyelvek kialakulásához vezető folyamat csak a 12. században zárult le. Másrészt azzal is magyarázható, hogy a szláv nyelvek azóta is mindig nemcsak egymás földrajzi közelségében, hanem egymással állandó nyelvi és művelődési kölcsönhatásban is élnek. KNIEZSA ISTVÁN (1942: 178) és KISS LAJOS (1973: 7) még úgy vélték, hogy a magyar nyelv nem került kapcsolatba az ősszlávval, mivel annak felbomlását a Kr. u. 5–6. századra tették. N. S. TRUBETZKOY (1925) és N. N. DURNOVO (1932) óta azonban világosan látjuk, hogy az ősszláv nyelv végső határa az utolsó közös szláv innováció, vagyis az ún. *jerek* (redukált magánhangzók) eltűnése, illetve átalakulása (12. sz., vö. ZOLTÁN 2012: 420–421). Téves azt gondolni, hogy az ősszláv differenciálódása egyből a ma ismert szláv nyelvek kialakulásához vezetett. Ezzel szemben azt kell mondanunk, hogy a szláv–magyar nyelvi kapcsolatok legrégebbi szakaszában (9–11. század) a magyarság nem is érintkezhetett még a mai értelemben vett egyes szláv nyelvekkel (cseh, szlovák, lengyel, horvát, orosz, bolgár stb.), mivel azok még ki sem alakultak, hanem csupán a felbomló félben lévő ősszláv nyelv dialektusaival kerülhetett kapcsolatba. Tehát a magyar nyelv 12. század előtti szláv jövevényszavai nem vizsgálati módszereink tökéletlensége miatt nem oszthatók fel az egyes szláv nyelvek között, hanem kísérletezni sem érdemes ilyesmivel, hiszen ezek a nyelvek ekkor még ki sem alakultak. Az ősszláv nyelvet ebben a kései stádiumában természetesen már különféle hangtani izoglosszák szabdalják, de ezek még nem az egyes későbbi szláv nyelveknek, hanem többnyire azok egész csoportjainak a hangtani jellegzetességei voltak. A magyarok ebben a korban olyan szláv dialektusokkal

is érintkezettek, amelyeket ezeknek a hangtani jegyeknek olyan kombinációja jellemzett, amely ilyen összetételben egyetlen ma élő szláv nyelvben sincs meg.

3. Tekintve, hogy legrégebb szláv jövevényszavaink zöme nem tájszó, hanem a magyar nyelvterület egészén el van terjedve, és történetileg sem mutatható ki, hogy valamely peremvidékről kiindulva vált volna idővel összmagyar elterjedésűvé, fel kell tételezni, hogy átvételükre a Kárpát-medence központi vidékeire került sor, mégpedig a honfoglaláskor ott talált és idővel a magyarság által teljes egészében asszimilált szlávok nyelvéből. Régi szláv jövevényszavaink annyira átszövik a magyar nyelv egész területét és csaknem minden fogalmi körét, hogy ezek nem egyszerű nyelvhatár menti érintkezéssel jutottak a magyarba, hanem nagyobb számú néptömegnek a Kárpát-medence központi területein történt beolvadása útján (BALASSA 1937: 46, 1943: 20).

A magyar nyelv régi szláv jövevényszavainak szubsztrátum jellegét a közel-múlt jelentős külföldi kutatói közül elsősorban JEVGENIJ CHELIMSKIJ (1950–2007) képviselte és indokolta. Véleménye szerint összes régi szláv jövevényszavunk a honfoglaláskor helyben talált szlávság déli szláv és nyugati szláv vonásokat ötvöző, tehát a mai nyugati szlávok elődeinek legdélibb és a déli szlávok elődeinek legészakibb nyelvjárásai között átmenetet képező, általa pannóniai szlávnak nevezett késői ősszláv dialektusból származik (CHELIMSKIJ 1988, 2000: 418–434). E nyelvjárás rekonstruálásának az egyetlen forrását a magyar nyelv szláv jövevényszavai képezik.

A pannóniai szlávban nyugati szláv jellegzetesség az ősszláv szókezdő **ort-*, **olt-* hangkapcsolatok (ahol a *t* bármely mássalhangzó) **rot-*, **lot-* hangkapcsolatokká való fejlődése, ami a magyarban rövid *a*-ként tükröződik: m. *rab* < pannóniai szláv **robъ* < korai ősszláv **orbъ*, m. *ladik* < pannóniai szláv **lod-* < korai ősszláv **oldьjъ*. Nyugati szláv jellegzetesség volt a pannóniai szlávban az ősszláv **dl* megőrzése (a déli szlávoknál **dl* > *l*), amely a magyarban hosszú *ll*-ként jelentkezik (**vidla* > *villa*, **motovidlo* > *motolla*). Ugyanakkor a déli szlávok és azon belül a horvátok és a szlovének elődeinek a nyelvjárására mutat az ősszláv **tj* és **dj* sorsa: a **dj* utódhangja a magyarban *gy* (vö. horv. *đ*): m. *megye* < ősszláv **medja* (vö. horv. *měda*), m. *ragya* < ősszláv **rъdja* (vö. horv. *řda*), a **tj* reflexe pedig *ty* vagy *cs* (vö. horv. *ć*, szlovén *č*): m. *parittyá* < pannóniai szláv **pratja* < korai ősszláv **portja* (vö. horv. *prъća*, szlovén *práča*), m. *lencse* < ősszláv **letja* (vö. horv. *lěca*, szlovén *lěča*).

4. Bármennyire kézenfekvő is CHELIMSKIJ-nek az a felfogása, hogy a honfoglaló magyaroknak felesleges volt a szomszédos szláv nyelvjárásokhoz fordulniuk szláv jövevényszavakért, amikor itt voltak a pannóniai szlávok az ország belsejében, összes régi szláv jövevényszavunkat mégsem származtathatjuk a pannóniai szlávból, tehát CHELIMSKIJ túlzottan kategorikus megállapítása egy-két ponton finomításra szorul. Egyrészt a helyben talált szlávokon kívül a magyarság természetesen a környező szláv nyelvekkel is kapcsolatba került. Ezeknek a marginális nyelvi kapcsolatoknak a révén átvett korai jövevényszavak száma nyilván kisebb a tartós együttélés során az ország belsejében élő szlávoktól átvett kölcsönzésekénél, de létük bizonyítható és átvételi útvonaluk is nyomon követhető (pl. *hálát ad*,

karácsony, pitvar, vö. ZOLTÁN 2015). Másrészt léteznie kellett a Kárpát-medencében még egy másik szláv nyelvjárásnak is, amelyben az ósszláv *dl* hangkapcsolatból *l* lett, akárcsak a legtöbb déli és keleti szláv nyelvjárásban, és ez az *l* a magyarban rövid *l*-ként jelentkezik: m. *zab(o)la* < déli szláv **zobalo* < ósszláv **zobadlo*, m. *nyoszolya* < déli szláv < **nosilo* < ósszláv **nosidlo*. Az ósszláv szókezdő **ort-*, **olt-* hangkapcsolatokból mássalhangzó előtt itt *rat-*, *lat-* alakult (a *t* itt is bármely mássalhangzó jele), mint az összes déli szláv nyelvjárásban, s ez a magyarban *rá*-ként tükröződik (a *la*-ra nincs példánk): m. nyj. *rásza* 'palánta' < déli szláv **rasadъ* < **raz-sadъ* < ósszláv **orz-sadъ* (az **orz-saditi* 'szétültet' igéből képzett főnév), vö. bolgár *pázcad* 'palántázás', horv. *ràsad* 'palántázás; palánta'; m. elavult *rászt* 'lépduzzadás' < déli szláv **rastъ* < ósszláv **orstъ*, vö. horv. *râst* 'növekedés'; (régén) 'lépbetegség'. Az ósszláv **tj*, **dj* hangkapcsolatokból ebben a nyelvjárásban *št*, *žd* lett, akárcsak az ógyházi szlávban (óbolgárban) és a mai bolgárban: m. *nyüst* < óbolgár *ništi* < ósszláv **nitji*, m. *mostoha* < óbolgár *maštecha* < ósszláv **matjecha*, m. *mezsgye* < óbolgár *mežda* < ósszláv **medja*, m. *rozsda* < óbolgár *ръžda* < ósszláv **ръdja*. Mindezek a jegyek így együttesen csak a bolgár(szláv)ból magyarázhatók (vö. ZOLTÁN 2013).

A felsorolt és bolgárszlávra mutató példák többnyire az egész magyar nyelvterületen el vannak terjedve (az elavult *rászt* is ilyen lehetett, legalábbis nincs rá adat, hogy tájszó lett volna). E „bolgáros” szláv dialektus földrajzi elterjedéséhez csak a *rásza* 'palánta' nyújt némi támpontot, ez a tájszó ugyanis az egykori Gömör és Kishont vármegyékben, valamint Borsod és Szabolcs vármegyék északi peremén fordul elő (ÚMTsz. 4: 675), vagyis jobbra a szlovák–magyar nyelvhatáron, miközben a szó a szomszédos szlovákból nem mutatható ki. (Egyébként is ott **rozsad* lenne várható.) További támpontot nyújtanak a Kárpát-medencei egykori bolgárszláv nyelvjárások elterjedésére nézve még a *pest* elemet tartalmazó földrajzi nevek. Az ósszláv **ktъ* hangkapcsolat ugyanis a **tj*-hez hasonlóan fejlődött, vagyis a szláv nyelvek közül egyedül a bolgárban változott *št*-vé (ósszláv **pektъ* > óbolgár *peštъ* > magyar *pest* 'kemence, barlang'). Ez a szó nemcsak hangtani, hanem szemantikai bulgarizmus is. Az ósszláv **pektъ* származékai az összes szláv nyelvben megvannak ugyan, de csak 'kályha, kemence' jelentésben, az ebből hasonlóságon alapuló névátvitellel keletkezett 'barlang' jelentése az alapszónak csak a bolgárban van: *neuъ* 'kályha, kemence; barlang', mégpedig már az óbolgárban is: *peštъ* 1. 'kemence'; 2. 'barlang' (SJS. 3: 32). A 'barlang' jelentésű *pest* elemet tartalmazó földrajzi neveket – *Pest pataka*, *Pes(t)kő*, *Kőpes(t)* – DÉNES GYÖRGY vette számba és azonosította. Ezek szerint az ilyen földrajzi nevek zömmel a Budai-hegységtől a Bükkig, valamint ettől északra, a Vág völgyétől Észak-Borsodig vannak elterjedve (valamint a székelyföldi Csíkszentdomokoson is van egy *Pestkő* nevű barlangos hegy, vö. DÉNES 1997, 2009 és ezekben idézett további munkáit). KNIEZSA ISTVÁN (1963: 28–32), noha néhány, később DÉNES GYÖRGY által bejárt ilyen helynévről még nem tudhatta biztosan, hogy a *pest* elem bennük 'kemence' vagy 'barlang' jelentésű-e, már az ő adatai szerint is 'barlang' jelentésű *pest* elemet tartalmazó földrajzi nevek alapján biztosra vette, hogy Budapest környékétől a Bükkig és a Börzsöny–Cserhát–Mátra–Bükk hegyvonulattól délre a honfoglalás előtti szláv lakosság bolgár jellegű délszláv nyelvjárást beszélt. DÉNES GYÖRGY

kutatásai ezt a KNEIEZSA által is bolgárszlávnak tartott sávot szélesítették ki észak felől az egykori Hont és Gömör megyei *pest* elemet tartalmazó helynevekkel a mai államhatár szlovák oldalán (vö. ZOLTÁN 2016).

5. Ha KNEIEZSA és DÉNES kutatási eredményei alapján elfogadjuk, hogy a Kárpát-medence szívében viszonylag nagy területen a magyarság bolgár jellegű nyelvjárást beszélő szlávok közé települt, akkor viszont felül kell vizsgálnunk a szláv nazálisokat tükröző régi szláv jövevényszavaink kronológiáját. Arról van ugyanis szó, hogy míg a magyar nyelvtudománynak modern etimológiai szótárainkban is rögzített egyöntetű álláspontja szerint a *rend* (< szláv **rędъ*), *galamb* (< szláv **golǫbъ*) és hasonló, az egykori szláv nazális *ę* és *ǫ* magánhangzókat még tükröző szavaink a 10. század vége előtt kerültek nyelvünkbe, addig a szláv nyelvtudománynak tulajdonképpen nincs semmi más bizonyítéka arra, hogy a 10. században a Kárpát-medencei szlávok nyelvében még egyáltalán hangzottak ezek a szláv nazálisok, mint éppen a magyar nyelv korai szláv jövevényszavai. Ez a dátum bizonyos értelemben spekulatív, mivel biztosan csak azt tudjuk, hogy a 10. század közepén a keleti szlávban ezek a nazálisok már denazalizálódtak (*ę* > 'a, *ǫ* > u, vö. az előbbi példákban: **rędъ* > orosz, ukrán *ряд*, **golǫbъ* > orosz *голубъ*, ukrán *голуб*).¹ Azért teszik a szlavisták a denazalizációt a 10. század végére, hogy adjanak némi időt arra, hogy a magyarok a viszonylag nagy számú, még a szláv nazálisokat tükröző jövevényszót az itt talált szlávoktól átvegyék (*bolond*, *csombor*; *donga*, *dorong*, *galamb*, *gomba*, *gerenda*, *goromba*, *konkoly*, *konc*, *korong*, *lengyel*, *lencse*, *lanka*, *munka*, *abroncs*, *péntek*, *pisztráng*, *porond*, *rend*, *rombol*, *szombat*, *szomszéd*, *szent[el]*, *szerecsse*, *tompa* stb.). Lehetséges azonban, hogy a keleti szlávokhoz hasonlóan a pannóniai szlávok nyelvében is megtörtént a denazalizáció már a 10. század közepére. Ebben az esetben viszont igen kevés idő állt rendelkezésre az ilyen magánhangzót tartalmazó népes jövevényszócsoport átvételére.

Ezt a nehézséget kétféleképpen lehet áthidalni. Az egyik kiút az ún. kettős honfoglalás elfogadása, amint azt szlavistáink közül KIRÁLY PÉTER (2006) szorgalmazta. Ha ugyanis egy-két évszázaddal korábban kezdődött a szláv–magyar együttélés a Kárpát-medencében, amire KIRÁLY adatainak kritikus megrostálása után is van némi esély (vö. BALOGH 2007; ZOLTÁN 2008), akkor kényelmesen volt idő átvenni az itteni szlávoktól a még nazális magánhangzókat tartalmazó korai szláv jövevényszavainkat. Más megfontolások alapján, de hasonló következtetésre jutott MAKKAY JÁNOS is, aki szerint a nazális alakot tükröző szláv jövevényszavaink átvételének ideje „a 7–9. század, és nemcsak a 10. század első néhány évtizede” (MAKKAY 1994: 104, vö. 2004: 46 is).

A másik kiút annak feltételezése lehet, hogy a magyarság érintkezett olyan szlávokkal is, akik tovább őrizték nyelvükben a nazálisokat, mint a pannóniai szlávok, s a magyaroknak volt alkalmuk még a 10. század után is nazális magánhangzókat tartalmazó szláv szavakat hallani és átvenni legszűkebb környezetükben.

¹ Arról, hogy a keleti szlávoknál 950 körül már megtörtént a nazális magánhangzók fenti módon való megváltozása, kétségtelen bizonyítékot szolgáltat Biborbanszületett Konstantin (illetve szláv informátora) két dnyeperi zuhatag szláv nevének görög átírásával: *Νεασήτ* < *nejasyt'* < **nejęsyty* 'telhetetlen'; *Βερούτζη* < *vъruciъ* < **vъrutiъ* 'habzó, forró' (DAI., cap. 9, v. 46, ill. 62).

Érdekes, hogy KНИЕZSA ISTVÁN, miközben kimutatta a honfoglalás kori bolgárszláv nyelvjárások meglétét a Budai-hegységtől a Bükkig, és tudott arról, hogy a bolgárban a nazális magánhangzók lényegesen tovább maradtak meg, mint a magyarsággal közvetlenül érintkező többi szláv nyelvben (KНИЕZSA 1943: 120, 1. lábjegyzet, 155, 171, 2. lábjegyzet; 1955: 438 *porong*), nem gondolt arra, hogy akkor nyilván ezekből a bolgárszláv nyelvjárásokból nemcsak a *st* hangkapcsolattal ejtett *pest* kerülhetett át a magyarba, hanem átjöhetnek más bolgáros kiejtési jellegzetességek is.

A bolgár nyelvjárásokban ugyanis a nazális magánhangzók lényegesen tovább fennmaradtak, mint a magyarsággal érintkező többi szláv dialektusban. A 13. században Erdélybe települt csergedi (Bolgárcserged / Cergău Mic, Fehér megye) bolgárok nyelvében a nazálisok még a 17. században is hangzottak (MIKLOSICH 1856). S. B. BERNŠTEJN (1961: 245–246) szerint a denazalizáció a bolgárban valószínűleg csak a 14. században zárult le teljesen. A 13–14. századra datálta a nazálisok kései denazalizációját a bolgárban H. TÓTH IMRE (2011: 40–42) is. Semmi okunk annak feltételezésére, hogy a Kárpát-medence bolgárszláv típusú nyelvjárásaiban a denazalizáció előbb ment volna végbe, mint a bolgár nyelvjárások zömében. Éppen ellenkezőleg, a nyelvöldrajz azt sugallja, hogy ezek a nyelvjárások az északi bolgár nyelvjáróterülettel érintkeztek, ahol a nazálisok még a 13. században is hangzottak. Ezt a lehetőséget korábban sem a magyar, sem a szláv szakirodalom nem vette figyelembe, noha például BERNŠTEJN idézett könyvének más lapjain (1961: 243–244) éppen a magyar nyelv régi szláv jövevényszavaival érvel amellett, hogy a 9. és a 10. század fordulóján még megvoltak a nazálisok a pannóniai szlávok nyelvében. Ezért van az, hogy etimológiai szótáraink minden egyes szláv nazális reflexét tartalmazó jövevényszavunk esetében átvételük korát automatikusan a 10. század vége előttre teszik, ami viszont egy kissé önkényes meghosszabbítása a nazálisok létének a bolgárszlávon kívüli szláv nyelvjárásokban a Kárpát-medencében, illetve annak szomszédságában. A bolgárszláv szubsztrátum figyelembevétele teljesen új megvilágításba helyezi a szláv nazális magánhangzókat tükröző jövevényszavaink időrendjének kérdését, mivel – mint láttuk – a bolgárban a denazalizáció lényegesen később ment végbe, mint a keleti szlávban (amiről biztos tudomásunk van) és a pannóniai szlávban (amint az a szomszéd – horvát, szlovén, szlovák – nyelvek alapján feltehető). Egy bolgárszláv típusú nyelvjárás jelenlétét a fent vázolt területen a honfoglalás korában elfogadni látszik legújabbán HOFFMANN ISTVÁN és TÓTH VALÉRIA is (2016: 290–292).

Mindebből az következik, hogy a szláv nazálist tükröző jövevényszavaink nem feltétlenül a honfoglalást közvetlenül követő néhány évtizedben kerültek átvételre (a Dunántúlon), hanem a 11–13. század folyamán is, de a nyelvterület központi és keleti, északkeleti részén legalábbis addig, amíg az itt élt bolgárszláv nyelvjárást beszélő népeiséget a magyarság nyelvileg nem asszimilálta teljesen. Azaz a *menszáros* ~ *mészáros*, *donga* ~ *duga* párok nem feltétlenül különböző korban, hanem éppolyan valószínűséggel különböző helyen párhuzamosan átvett alakváltozatok is lehetnek.

6. Hasonló jelenséggel van dolgunk a szláv *y* (veláris *i*, IPA: *ɨ*) magyar megfelelőjének az esetében is. A szlávban az *y* > *i* változás a magyarral érintkező összes szláv nyelvben végbement, de nem ugyanabban az időben. Délnyugaton (a mai

horvát és szlovén területen) már a 9. században megkezdődik, de délkeleten (a mai bolgár területen) csak a 13., északnyugaton (a mai cseh és szlovák nyelvtérületen) pedig csak a 14–15. századra fejeződik be (vö. STIEBER 1969: 33), tehát a magyarországi szlávoknál mind a kétféle kiejtéssel számolni kell a 10–12. században. Igaz, hogy az *y*-ből a magyarban is *i* lett, de az egykori *y*-vel való átvétel nyomát őrzi a magyar az ilyen szavak vegyes hangrendű voltában: *vydra* > *vidra*, *vyžigati* > *vizsgál* (vö. KRÁLIK 2014). Átkerülhetett ugyanaz a szláv *tő y*-vel és *i*-vel is: *styd(iti)* > *szid(ok)*, de *styděnije* > *szígyen* ~ *szégyen* (vö. ZOLTÁN 1999). Tehát a lehetséges szláv nyelv(járás)i előképek valószínűsítésekor a szláv és a magyar hangváltozások időbeli egymásutánját és lefolyásuk térbeli különbségeit egyaránt figyelembe kell vennünk.

Kulcsszók: szláv szubsztrátum a magyarban, Kárpát-medencei szláv nyelvjárárok a 9–11. században, pannóniai szláv és bolgárszláv nyelvjárárok, szláv nazális magánhangzók reflexei a magyarban, a szláv *y* (IPA: *ɨ*) adaptációja a magyarban.

Hivatkozott irodalom

- BALASSA JÓZSEF 1937. *A magyar nyelv életrajza*. Renaissance, Budapest.
- BALASSA JÓZSEF 1943. *A magyar nyelv könyve*. Dante, Budapest.
- BALOGH LÁSZLÓ 2007. Új könyv a „kettős honfoglalásról”. Megjegyzések egy, a magyarság korai történetét tárgyaló mű margójára. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* 125: 3–19.
- BÁRCZI GÉZA 1966. *A magyar nyelv életrajza*. 2. kiadás. Gondolat, Budapest.
- BERNSTEJN, S. V. 1961. *Очерк сравнительной грамматики славянских языков*. Издательство Академии наук СССР, Москва.
- CHELIMSKIJ, E. A. 1988. Венгерский язык как источник для праславянской реконструкции и реконструкции славянского языка Паннонии. In: Н. И. ТОЛСТОЙ ред., *Славянское языкознание: X Международный съезд славистов, София, сентябрь 1988 г., Доклады советской делегации*. Наука, Москва. 347–368.
- CHELIMSKIJ, E. A. 2000. *Компаративистика, уралистика, Лекции и статьи*. Языки русской культуры, Москва.
- DAI. = Constantinus Porphyrogenitus, *De administrando imperio*. Greek text edited by GY. MORAVCSIK. English translation by R. J. H. JENKINS. New, revised edition. The Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, Washington D. C., 1967.
- DÉNES GYÖRGY 1997. A *Munuhpest* sziklája és a *pest* köznévi jelentése hegyek, sziklák nevében. In: GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.)*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. Magyar Nyelvtudományi Társaság – Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézete, Budapest–Miskolc. 1: 284–248.
- DÉNES GYÖRGY 2009. *Pest pataka*. *Névtani Értesítő* 31: 105–111.
- DURNOVO, N. N. 1932. К вопросу о распадении общеславянского языка. *Sborník prací I. Sjezdu slovanských filologů v Praze, 1929. Svazek II. Přednášky*. Orbis, Prahaé. 514–526. [Új kiadása: ДУРНОВО, Н. Н. 2000. *Избранные работы по истории русского языка*. Языки русской культуры, Москва. 624–637.]

- HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA 2016. A nyelvi és az etnikai rekonstrukció kérdései a 11. századi Kárpát-medencében. *Századok* 150: 257–318.
- HÓMAN BÁLINT – SZEKFI GYULA 1935. *Magyar történet* 1. 2. kiad. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
- KIRÁLY PÉTER 2006. *A honalapítás vitás eseményei. A kalandozások és a honfoglalás éve.* Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, Nyíregyháza.
- KISS LAJOS 1973. Ungarisch-slawische Wechselbeziehungen in der Sprache. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Linguistica* 4: 3–12.
- KNIEZSA ISTVÁN 1942. Magyar–szláv nyelvi érintkezések. In: SZEKFI GYULA szerk., *A magyarság és a szlávok.* Magyarságtudományi Intézet – Franklin Társulat, Budapest. 168–188.
- KNIEZSA ISTVÁN 1955. *A magyar nyelv szláv jövevényszavai* I/1–2. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KNIEZSA ISTVÁN 1963. Charakteristik der slawischen Ortsnamen in Ungarn. *Studia Slavica Hungarica* 9: 27–44.
- KRÁLIK, ĽUBOR 2014. Ungarisch *vizsga, vizsgál*: Versuch einer slawischen Etymologie. *Studia Etymologica Cracoviensia* 19: 205–210.
- MAKKAY JÁNOS 1994. *A magyarság keletzése.* 2., átdolgozott és bővített kiadás. Damjanich János Múzeum, Szolnok.
- MAKKAY JÁNOS 2004. *Korai szláv kölcsönszavaink keletzési kérdései és a honfoglalás.* Magánkiadás, Budapest.
- MELICH JÁNOS 1910. Nyelvünk szláv jövényei. *Magyar Nyelv* 6: 289–299, 337–344, 395–401, 443–447. [Különnyomatként: A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 13. Budapest.]
- MIKLOSICH, FRANZ 1856. *Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen.* Kaiserlich-Königliche Hof- und Staatsdruckerei, Wien.
- MIKLOSICH, FRANZ 1871. Die slavischen Elemente im Magyarischen. Vorgelegt in der Sitzung der Philosophisch-Historischen Classe am 18. Jänner 1871. *Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Classe* 21. 1872: 1–74. [Különnyomatként: Wien, 1871.]
- PAPP FERENC 1967. A magyar szókincs gépi feldolgozásának egyes eredményei és további problémái. In: IMRE SAMU – SZATHMÁRI ISTVÁN szerk., *A magyar nyelv története és rendszere. A debreceni nemzetközi nyelvész kongresszus előadásai (1966. augusztus 24–28.).* Nyelvtudományi Értekezések 58. Akadémiai Kiadó, Budapest. 518–522.
- SJS. = *Slovník jazyka staroslověnského. Lexicon linguae palaeoslovenicae* 1–4. Hlavní red. ZOE HAUPTOVÁ – JOSEF KURZ. Nakladatelství. Československé Akademie Věd, Praha, 1966–1997.
- STIEBER, ZDZISŁAW 1969. *Zarys gramatyki porównawczej jżzyków słowiańskich. Fonologia.* PWN, Warszawa.
- SZARVAS GÁBOR 1872. Az idegen szók II. *Magyar Nyelvőr* 1: 299–303.
- SZARVAS GÁBOR 1882. A magyar nyelvbéli szláv szók. Egybeállította MIKLOSICH FERENCZ. *Magyar Nyelv* 11: 68–73, 114–121, 161–169, 219–225, 268–273, 316–321, 359–366, 411–417, 456–459, 511–515, 563–568.

- TRUBETZKOY, N. S. 1925. Einiges über die russische Lautentwicklung und die Auflösung der gemeinrussischen Spracheinheit. *Zeitschrift für Slavische Philologie* 1: 287–319. [Új kiadása: TRUBETZKOY, N. S. 1988. *Opera slavica minora linguistica*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien. 93–125.]
- H. TÓTH IMRE 2011. Fonetika. In: H. TÓTH IMRE – BALÁZS L. GÁBOR – MAJOROS HENRIETTA. *Bolgár történeti nyelvtan: Hangtan, alaktan*. Szegedi Tudományegyetem, Szeged. 32–63.
- ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár* 1–5. Főszerk. B. LŐRINCZY ÉVA. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979–2010.
- VERANTIUS FAUSTUS 1595. *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatiae [!] et Vngaricae*. Venetiae.
- ZOLTÁN ANDRÁS 1999. „Lappangó” szláv eredetű szavaink: *szid, szégyen*. *Magyar Nyelv* 95: 54–59.
- ZOLTÁN ANDRÁS 2012. Kiss Lajos, a szlavista. *Nyelvtudományi Közlemények* 108: 418–426.
- ZOLTÁN ANDRÁS 2013. Legrégibb szláv jövevényszavaink szláv dialektológiai háttérhez. In: FORGÁCS TAMÁS – NÉMETH MIKLÓS – SINKOVICS BALÁZS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VII*. Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 193–198.
- ZOLTÁN ANDRÁS 2015. Византийская миссия у венгров в X в.: Вопрос о славянском языковом посредничестве. In: ТАХΙΑΟΣ, ANTHONY-EMIL ed., *Cyril and Methodius: Byzantium and the world of the Slavs*. Δήμος Θεσσαλονίκης, Thessaloniki. 658–663.
- ZOLTÁN ANDRÁS 2016. A Kárpát-medencei szlávok nyelvéről a honfoglalás korában. In: É. KISS KATALIN – HEGEDŰS ATTILA – PINTÉR LILLA szerk., *Nyelvelmélet és kontaktológia* 3. Szent István Társulat, Budapest–Piliscsaba. 33–45.

Some chronological and geolinguistic problems of Slavic borrowings into Hungarian

The paper presents the oldest Slavic borrowings into Hungarian with regard to the reconstruction of the dialectal landscape of Slavic in the Carpathian Basin at the time when the Hungarian tribes arrived there at the end of the 9th century. According to some phonetic criteria, it seems to be the case that the Hungarians found two main Slavic dialects in their new homeland: Pannonian Slavic with mixed Western and Southern Slavic features and Bulgarian Slavic. Dialects of the Bulgarian type may have been located in today's North-Eastern Hungary and in the neighbouring districts of Slovakia.

Keywords: Slavic substrate in Hungarian, Slavic dialects in the Carpathian Basin before the Hungarian Conquest, Pannonian Slavic vs. Bulgarian Slavic dialects, the reflexes of the Slavic nasal vowels in Hungarian, the adaptation of Slavic *y* (IPA: *ɨ*) in Hungarian.

ZOLTÁN ANDRÁS
Eötvös Loránd Tudományegyetem